

การสังคายนาพระธรรมวินัย : วิวัฒนาการและอำนาจในกระบวนการตีความ

The Buddhist Councils of the Dhamma and Vinaya:

Evolution and Authority in Interpretation

เบญญาภา บัวมิ่ง

Benyapha Bwaming

ปภาพินท์ นวชุติวงศ์

Paphaphin Nawachutiwong

นันทิชา ดำรงเจริญพนา

Nanthicha Damrongcharoenphana

สาวินี จามจूरี่สิงขร

Sawinee Chamchurisingkhon

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

Faculty of Education Mahamakut Buddhist University

E-Mail: paphaphin.now@student.mbu.ac.th

วันที่รับบทความ (Received) : 4 ตุลาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 23 ธันวาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 23 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการสังคายนาพระธรรมวินัยในฐานะกระบวนการสำคัญในการธำรงรักษา สืบทอด และจัดการองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาตลอดระยะเวลากว่า 2,500 ปี โดยเน้นการวิเคราะห์วิวัฒนาการของการสังคายนาในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรกภายหลังพุทธปรินิพพาน จนถึงการสังคายนาในบริบทของสังคมร่วมสมัย การศึกษาใช้กรอบการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และแนวคิดทางศาสนา เพื่ออธิบายบทบาทของการสังคายนาในฐานะกลไกสำคัญที่ช่วยรักษาความต่อเนื่องและความเป็นระบบของคำสอนในพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ บทความยังพิจารณาบทบาทของ “อำนาจ” ที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการตีความพระธรรมวินัย ทั้งในมิติของศาสนจักร การเมือง และบริบททางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลต่อทิศทางและรูปแบบของการสังคายนาในแต่ละช่วงเวลา ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การสังคายนามิได้เป็นเพียงการรวบรวมและชำระคัมภีร์เท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างคำสอนทางศาสนากับเงื่อนไขทาง

อำนาจและสังคม อันมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ การปรับตัว และความต่อเนื่องของพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์และโลกปัจจุบัน

คำสำคัญ: การสังคายนาพระธรรมวินัย, การตีความ, อำนาจ

ABSTRACT

This article examines the Buddhist Councils of the Dhamma and Vinaya as a crucial process for preserving, transmitting, and managing Buddhist knowledge over more than 2,500 years. The study focuses on the historical evolution of the councils from their inception following the Buddha's parinirvana to their development within later and contemporary contexts. Employing historical and analytical perspectives, the article highlights the councils as institutional mechanisms that contributed to maintaining doctrinal continuity and coherence within Buddhism.

Furthermore, the article analyzes the role of authority in shaping the interpretation of the Dhamma and Vinaya, particularly through the influence of ecclesiastical institutions, political power, and socio-cultural contexts. The findings reveal that the Buddhist councils were not merely acts of textual compilation or purification, but dynamic and context-dependent processes shaped by power relations and historical circumstances. These processes played a significant role in guiding both the transformation and the continuity of Buddhism across different historical periods.

Keywords: Buddhist Councils, Interpretation, Authority

1. บทนำ

การสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นกระบวนการสำคัญในการจารึก อารงรักษา และถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าให้คงความบริสุทธิ์และเป็นเอกภาพมาตลอดประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา กระบวนการดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการรวบรวมพระไตรปิฎกในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเพื่อลดความคลาดเคลื่อนในการถ่ายทอดคำสอน และเพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า ภายใต้บริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจวิวัฒนาการของการสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งแต่ระยะเริ่มต้นภายหลังพุทธปรินิพพานจนถึงยุคปัจจุบัน โดยมุ่งวิเคราะห์บทบาทของ “อำนาจ” ที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการตีความคำสอน ทั้งในมิติของศาสนจักร การเมือง และสังคม การศึกษาในลักษณะดังกล่าวช่วยให้เห็นว่าการสังคายนาเป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่มิได้เพียงรักษาคำสอนเท่านั้น หากยังมีส่วนกำหนดทิศทางความเปลี่ยนแปลง และการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในแต่ละบริบททางประวัติศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญ

2. วิวัฒนาการของการสังคายนาและอำนาจในการตีความและผลกระทบกระบวนการสังคายนา

1. วิวัฒนาการของการสังคายนา

การสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นกระบวนการสำคัญที่เกิดขึ้นเพื่อธำรงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าให้คงความถูกต้องและเป็นเอกภาพภายหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพาน การสังคายนาครั้งแรกจัดขึ้น ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์ โดยมีเป้าหมายหลักในการรวบรวมพระธรรมและพระวินัยที่ถ่ายทอดกันด้วยมุขปาฐะให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจน เพื่อลดความคลาดเคลื่อนและป้องกันการบิดเบือนคำสอน การสังคายนาครั้งนี้จึงถือเป็นรากฐานสำคัญของการจัดระบบพระไตรปิฎก และเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการรักษาความบริสุทธิ์ของพระธรรมวินัยในเชิงสถาบัน

ต่อมา การสังคายนาครั้งที่สองซึ่งจัดขึ้น ณ เมืองเวสาลี มีลักษณะเด่นในด้านการ “ชำระสะสาง” พระวินัยให้กลับสู่ความถูกต้องดั้งเดิม สืบเนื่องจากปัญหาการประพฤติผิดวินัยของภิกษุบางกลุ่มในประเด็นวัตถุ 10 ประการ การสังคายนาครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าพระธรรมวินัยมิได้เป็นเพียงหลักคำสอนเชิงนามธรรม หากยังเป็นระบบระเบียบที่ต้องอาศัยการตรวจสอบและการตัดสินร่วมกันของคณะสงฆ์ เพื่อรักษามาตรฐานการปฏิบัติและความเป็นเอกภาพของชุมชนทางศาสนา ซึ่งต่อมาได้ส่งผลต่อพัฒนาการของโครงสร้างนิกายในพระพุทธศาสนา

การสังคายนาครั้งที่สามในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงประวัติศาสตร์และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับสากล นอกจากจะมุ่งคัดเลือกพระสงฆ์ผู้มีความบริสุทธิ์เพื่อร่วมสังคายนาแล้ว ยังมีการส่งพระธรรมทูตไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วเอเชียและนอกชมพูทวีป ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายอย่างกว้างขวาง ในยุคต่อมา การสังคายนาในภูมิภาคต่าง ๆ เช่น ศรีลังกา พม่า และประเทศไทย มักมุ่งเน้นการชำระพระไตรปิฎกที่เสื่อมสภาพจากการจาริกบิณฑบาต การจัดพิมพ์ และการตีความใหม่ให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการของการสังคายนาเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงระหว่างการรักษาแก่นคำสอนดั้งเดิมกับการปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

2. อำนาจในการตีความและผลกระทบกระบวนการสังคายนา

กระบวนการสังคายนาพระธรรมวินัยมิได้เป็นเพียงการรวบรวมหรือชำระข้อความทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากยังเป็นพื้นที่ของ “อำนาจในการตีความ” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลายด้าน ทั้งจากภายในและภายนอกศาสนจักร อำนาจเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่า คำสอนใดจะถูกยอมรับว่าเป็นหลักธรรมที่ถูกต้อง ชอบธรรม และควรได้รับการสืบทอดต่อไป การสังคายนาในแต่ละยุคจึงไม่อาจแยกออกจากบริบททางสังคม การเมือง และโครงสร้างอำนาจที่ห้อมล้อมกระบวนการดังกล่าวได้อย่างเด็ดขาด

ในด้าน อำนาจทางศาสนจักร พระสงฆ์ผู้เข้าร่วมการสังคายนาในแต่ละสมัยมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดกรอบความเข้าใจและความชอบธรรมของการตีความพระธรรมวินัย ความเห็นที่แตกต่างกันในหมู่สงฆ์เกี่ยวกับข้อวินัยหรือหลักคำสอนบางประการ บางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งเชิงแนวคิด และกลายเป็นปัจจัยสำคัญของการแตกนิกาย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการแยกตัวของนิกายมหาสังฆิกะและเถรวาทในยุคแรก ๆ

ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า อำนาจในการตีความมิได้เป็นเรื่องทางหลักธรรมล้วน ๆ หากยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจภายในคณะสงฆ์ และกระบวนการสร้างฉันทามติในชุมชนทางศาสนา

ขณะเดียวกัน อำนาจทางการเมืองและบริบททางสังคมวัฒนธรรม ก็มีอิทธิพลต่อการสังคายนาและการตีความพระธรรมวินัยอย่างมีนัยสำคัญ กษัตริย์และรัฐมักมีบทบาทในการสนับสนุน อุปถัมภ์ และกำหนดทิศทางของการสังคายนา ดังเช่นพระเจ้าอโศกมหาราชที่ทรงใช้อำนาจรัฐในการจัดการสังคายนาและส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ในประเทศไทย พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภกก็ทรงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการสังคายนาหลายครั้ง โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้การตีความพระธรรมวินัยยังได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อและวิถีชีวิตของสังคมในแต่ละยุค เช่น การตีความเรื่องศีลของภิกษุณีที่เข้มงวดมากขึ้นในบางสังคม หรือการปรับการตีความให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่า การสังคายนาเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงระหว่างหลักธรรม อำนาจและบริบททางสังคมอย่างแยกไม่ออก

3. บทวิเคราะห์

จากการพิจารณากระบวนการสังคายนาพระธรรมวินัยในเชิงประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่า การสังคายนาไม่ใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนาเพื่อการรวบรวมและรักษาคำสอนให้คงเดิมเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการที่สะท้อน “พลวัตของอำนาจและการตีความ” อย่างลึกซึ้ง การสังคายนาในแต่ละยุคสมัยเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ส่งผลให้การจัดระเบียบ การคัดเลือก และการเน้นย้ำเนื้อหาของพระธรรมวินัยมีความหลากหลาย แม้จะตั้งอยู่บนเป้าหมายร่วมกันคือการธำรงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ความแตกต่างของการตีความในหมู่สงฆ์จึงมิได้เป็นเพียงความเห็นที่ขัดแย้งกันเชิงหลักธรรม แต่ยังสะท้อนโครงสร้างอำนาจภายในศาสนจักร และกระบวนการสร้างความชอบธรรมทางศาสนา ซึ่งในบางกรณีนำไปสู่การแตกนิกายและความหลากหลายของพุทธประเพณีในภูมิภาคต่าง ๆ

ในขณะเดียวกัน บทวิเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า อำนาจทางการเมืองและบริบททางวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของการสังคายนาและการตีความพระธรรมวินัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การอุปถัมภ์ของรัฐและกษัตริย์ช่วยสร้างเสถียรภาพและความต่อเนื่องให้แก่พระพุทธศาสนา แต่ก็ทำให้การสังคายนาเชื่อมโยงกับเป้าหมายทางการเมืองและการจัดระเบียบสังคมไปพร้อมกัน นอกจากนี้ การตีความคำสอนยังต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคสมัย เช่น ประเด็นเรื่องศีล วินัย หรือบทบาทของสตรีในศาสนา ภาพรวมทั้งหมดจึงสะท้อนว่า การสังคายนาเป็นกระบวนการที่มีชีวิต ไม่หยุดนิ่ง และเป็นพื้นที่ที่พระธรรมวินัยถูกเจรจา ตีความ และทำให้มีความหมายใหม่อยู่เสมอ ภายใต้ความพยายามที่จะรักษาแก่นธรรมควบคู่ไปกับการตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคม

4. บทสรุป

การสังคายนาพระธรรมวินัยนับเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าให้คงอยู่ตลอดประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการรวบรวมและถ่ายทอดคัมภีร์เท่านั้น หากแต่เป็นพื้นที่ที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ของอำนาจในหลากหลายมิติ ทั้งอำนาจทางศาสนจักร อำนาจทางการเมือง และอำนาจทางสังคม ซึ่งล้วนมีบทบาทในการกำหนดความชอบธรรมและทิศทางของการตีความพระธรรมวินัยในแต่ละยุคสมัย

การทำความเข้าใจการสังคายนาในฐานะกระบวนการเชิงพลวัตจึงช่วยให้เห็นภาพพัฒนาการของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการรักษาแก่นคำสอนและการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป การตระหนักถึงพลวัตดังกล่าวไม่เพียงช่วยอธิบายความต่อเนื่องของพระพุทธศาสนาในเชิงประวัติศาสตร์ หากยังสะท้อนถึงศักยภาพของพุทธธรรมในการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนและมีความหมายต่อสังคมร่วมสมัย

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก. (ม.ป.ป.). **พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (ม.ป.ป.). **พุทธประวัติ**. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (ม.ป.ป.). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชาติ ศรีเศรษฐวรกุล. (2562). การสืบทอดพระไตรปิฎกโบราณอักษรขอมในประเทศไทยและกัมพูชา.

วารสารธรรมธารา, 5(1), 74–113. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/dhammathara>.

สุชาติ ศรีเศรษฐวรกุล. (2564). การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกโบราณอักษรขอมคัมภีร์มัชฌิมนิกายที่พบในประเทศไทยและกัมพูชา. <https://repository.tci-thaijo.org>.

Gethin, R. (1998). *The foundations of Buddhism*. Oxford University Press. <https://global.oup.com>.

Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices* (2nd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139021533>.

Norman, K. R. (1983). *Pāli literature: Including the canonical literature in Prakrit and Sanskrit of all the Hīnayāna schools of Buddhism*. Otto Harrassowitz. <https://archive.org>.

von Hinüber, O. (1996). *A handbook of Pāli literature*. Walter de Gruyter. <https://archive.org>.

Sujato, B., & Brahmali, B. (2014). *The authenticity of the early Buddhist texts*. <https://ocbs.org>.